

Тема 2 «Духовний вимір людського буття»

План:

1. Свідомість людини як діалектичне співвідношення об'єктивної та суб'єктивної реальності, як духовний спосіб орієнтації людини в реальності буття, що розвивається.
2. Проблематика походження, розвитку і сутності свідомості. Свідомість і мова. Структура та функції свідомості.
3. Суспільна свідомість. Форми суспільної свідомості: політична, правова, моральна, естетична, релігійна, філософська та ін.

Свідомість людини як діалектичне співвідношення об'єктивної та суб'єктивної реальності, як духовний спосіб орієнтації людини в реальності буття, що розвивається.

Однією з найбільших таємниць світу є людська здатність усвідомлювати, розуміти дійсність, тобто людський інтелект. Він вражає своєю красою та могутністю, невичерпністю та універсальністю. В цілому якісні особливості людського інтелекту окреслюють терміном свідомість, тому питання про сутність свідомості, її виникнення та можливості століттями хвилювало кращих представників людства, надихало на пошук та творчі злети. Музика, поезія, усе мистецтво, наукові розвідки глибин сущого та інші напрями інтелектуальної діяльності прагнуть розкрити можливості людської свідомості та неповторно-чарівний внутрішній світ людини.

Перші уявлення про свідомість виникли у прадавні часи коли люди дійшли висновку, що процеси, які відбуваються в їхніх головах, відмінні від процесів природи, що їхнє бачення світу, а відповідно і місце в ньому, відрізняється від тваринного. Такі особливі властивості приписували душі як прояву чогось надприродного.

Лише у XX ст. була видана низка праць, спрямованих на доведення того, що насправді не існує нічого такого, що можна було би назвати явищами ментальними або свідомістю.

Свідомість в широкому значенні цього слова є сферою людської духовності, яка включає в себе світ думок, світ почуттів і волю. Людина є єдиною істотою на Землі, якій притаманна свідомість, духовне життя. Джерело свідомості коріниться в особливостях людського буття у світі.

Свідомість – сукупність психологічних явищ, характеристика психіки, здатність оперувати ідеальними образами; здатність людини бачити себе в навколишньому світі.

Людина здійснює свій зв'язок зі світом в трьох формах — практичній, пізнавальній і духовно-практичній. Вона не просто пристосовується до навколишнього середовища (як природного, так і соціального), але й активно перетворює, освоює світ і опановує його закони. Таке активне опанування світом, як об'єктом відбувається в формі практичної діяльності (матеріально-предметного перетворення дійсності) і теоретичної, пізнавальної діяльності, засобом і вищою формою якої є мислення. *Пізнавальна діяльність*, і зокрема мислення, спрямовані на

нейтральне, суто об'єктивне зображення світу і людини (людина так само може розглядатися по аналогії з об'єктом зовнішньої дійсності). Проте людська духовна активність не обмежується лише спрямованістю на об'єкт, на реальність «поза себе». Є й інша форма ідеальної діяльності, яка спрямована саме на перебудову людської душі. Це — *духовно-практична діяльність, ціннісна форма свідомості*. Людську свідомість не можна ототожнювати тільки зі знанням, з пізнанням, мисленням. За своєю сутністю свідомість є здатністю людини не лише пізнавати світ, але й усвідомлювати його, наповнювати його сенсом і суб'єктивним значенням, співставляти свої знання з цілями власного існування, оцінювати світ не лише в його об'єктивних характеристиках, а як світ свого життя. Свідомість є усвідомленням своїх вчинків, їх наслідків, вона нерозривно пов'язана з совістю, з відповідальністю людини за свої стосунки зі світом природи і світом людей.

Отже, *свідомість*, з одного боку, є формою об'єктивного відображення, формою пізнання дійсності як незалежної від людських прагнень та інтересів. Результатом і метою свідомості як пізнавальної діяльності є отримання знань, об'єктивної істини. З другого боку, свідомість містить в собі прояв суб'єктивного відношення людини до дійсності як до світу свого життя, його оцінку, усвідомлення свого знання і себе. Результатом і метою духовно-практичного, ціннісного відношення до світу є досягнення сенсу існуючого, міри відповідності світу та його проявів людським інтересам та потребам, сенсу власного життя. Якщо мислення, пізнавальна діяльність потребує здебільшого тільки ясного вираження знання, дотримання логічних схем оперування ними, то духовне ставлення до світу і його усвідомлення вимагає особистих зусиль, власних роздумів і переживання істини.

Духовний світ людини — це не лише її розум, мислення, але й почуття, емоційні стани, віра, воля, світогляд, самосвідомість, що спирається на сукупність ціннісних орієнтирів і духовних смислів. Свідомість не дорівнює мисленню та знанням, вона є одночасно і переживанням, усвідомленням, оцінкою дійсності. Будь-який прояв духовності відбиває в собі (з різною мірою вираження) обидві форми ідеального відношення до Світу — і пізнавальну, і ціннісну (духовно-практичну).

Суспільна свідомість. Форми суспільної свідомості: політична, правова, моральна, естетична, релігійна, філософська та ін. Проблема вибору свободи і відповідальності.

Проблематика походження, розвитку і сутності свідомості. Свідомість і мова. Структура та функції свідомості. Свідомість та самосвідомість, свідоме, підсвідоме, несвідоме. Загадкові явища людської свідомості та психіки.

Проблема походження свідомості має найрізноманітніші тлумачення. Проте остаточно вирішити цю проблему філософія та інші науки не можуть. Водночас сучасні концепції походження свідомості дають можливість пояснити різні властивості свідомості.

Сучасна філософія (і наука) не може дати остаточного і безсумнівного розв'язання цієї проблеми, але наявні на сьогодні авторитетні концепції

походження свідомості допомагають цю проблему висвітлити і багато чого зрозуміти в її розв'язанні. До таких концепцій можна віднести: теологічну(релігійну), дуалістичну, еволюційну, трудову, теорію єдиного інформаційного поля та субстанційну. Розглянемо їх основні тези, зазначаючи водночас переваги та недоліки кожної концепції.

У процесі трудової діяльності люди вступають один із одним в ті чи інші форми стосунків, взаємин спілкування. Спілкування є однією із необхідних всезагальних передумов формування і розвитку особи, це одна із умов соціалізації особистості. У спілкуванні людина не тільки одержує раціональну інформацію, формує способи діяльності, а й шляхом наслідування та переймання засвоює людські емоції, почуття, форми поведінки. Як правило, розрізняють між особистісне і суспільне спілкування.

Виникнення свідомості як соціально-культурного явища безпосередньо пов'язане із зародженням мови, в якій формувались та відбивалися перші свідомі уявлення людей. Свідомості поза мовою не існує. За допомогою мови люди можуть "сигналізувати" один одному про призначення того чи іншого предмета або дії. Будучи засобом взаємного спілкування, обміну досвідом, мова об'єднує людей не тільки даного часу, а й різних поколінь. Тим самим відбувається історична спадкоємність епох, коли нові покоління людей соціальна успадковують здатності до спілкування тією чи іншою мовою. Крім того, мова є специфічним засобом зберігання та передавання інформації, а також управління поведінкою людини, пізнання об'єктивного світу і самосвідомості особи.

Свідомість як внутрішній світ людини має складну структуру, котру традиційно досліджували філософія та психологія. Структуру свідомості можна унаочнити в таких її **складових**: за рівнями свідомість функціонує в єдності самосвідомості, свідомого, підсвідомого та надсвідомого, за складовими власне свідомість складається із мислення, емоцій і почуттів та волі.

Вищим рівнем свідомості є самосвідомість.

Свідомість людини дає змогу осмислювати не лише оточуючий світ, але й власне буття. Спроможність людини аналізувати себе, свої дії та відчуття, рефлексувати називається самосвідомістю. Завдяки самосвідомості людина може контролювати та регулювати власну поведінку.

Окрім свідомості людська психіка включає в себе також неусвідомлювані компоненти. Вперше вони були виявлені Зігмундом Фрейдом в процесі психоаналізу. Неусвідомлювані компоненти психіки умовно поділяються на підсвідоме та безсвідоме.

Підсвідоме – це сфера психіки, яка включає у себе все, що людина не хоче або не може осмислити. Так, наші органи чуття отримують величезну кількість інформації, але усвідомлюється лише її незначна частина, те, на що спрямовується увага людини. Все ж інше залишається в підсвідомому. Також у підсвідоме людська психіка витісняє психотравмуючі фактори, усвідомлення яких для психіки занадто болюче.

Безсвідоме – це основа психічної діяльності, яка взагалі не може бути усвідомлена чи свідомо врегульована. Проявом безсвідомого є, наприклад, лібідо, характер якого людина не усвідомлює і не може усвідомити.

У процесі життєдіяльності в людей формуються погляди, почуття, які відображають їх становище в суспільстві. Вони відображають не природу та її закономірності, а різні сфери суспільного життя: виробництво і розподіл, сім'ю і добробут, національні і класові відносини, освіту і культуру, державу і релігію тощо. Сукупність поглядів людей на ці фактори складає суспільну свідомість.

Отже, суспільна свідомість – це сукупність поглядів, уявлень, настроїв, почуттів, традицій, ідей, теорій, які відображають суспільне буття в цілому або його окремі сторони в свідомості людей.

Форми суспільної свідомості виникають внаслідок розвитку різних форм діяльності (моральних, правових, релігійних тощо) і є їх ідеальними відтвореннями. Суспільна свідомість досить різноманітна, вона складається з багатьох форм, існує, наприклад, політична форма свідомості, правова свідомість, моральна, естетична, релігійна, філософська, наукова форми свідомості. Кожна форма суспільної свідомості відображає світ у всій його цілісності, але відповідно до своєї специфіки і свого призначення.

Наука як форма суспільної свідомості спрямована на відображення об'єктивних закономірностей і зв'язків природного і соціального світу. Вона систематизує об'єктивні знання про дійсність інтелектуально-понятійним (раціональним) способом. Результатом і основною цінністю її є істина. Наука має теоретичний і емпіричний (експериментально-досвідний) рівні дослідження і організації знання, спирається на спеціально зроблену систему наукових методів пізнання і доведення знань. Як соціальний інститут наука оформляється у XVII-XVIII століттях. За своїми видами наука поділяється на гуманітарні, технічні науки і природознавство.

Естетична (художня) свідомість спрямована на пробудження людини до творчості, на піднесення людської чуттєвості. Вона відображає дійсність у формі художніх образів. Основною цінністю художнього відношення до дійсності є краса як символічне-чуттєве відображення реальності, як прояв доцільності і досконалості певного явища, його відповідності ідеалу, як відповідність художньої форми змісту. Професійною формою естетичної свідомості і певним соціальним інститутом є мистецтво.

Політична свідомість є сукупністю ідей, що відображають соціально-групові, класові відносини в суспільстві, центром яких є певне ставлення до влади. Саме поняття влади є ключовим для політичної свідомості.

Воля державної влади трансформується в право і виступає як юридичний закон. *Правова свідомість* регулює соціальні стосунки з позиції закону, вона є сукупністю принципів і норм поведінки, що санкціоновані державою. Правова свідомість забезпечує громадський порядок, регулює суспільні відносини, виходячи з сформульованих і утверджених правовими установами і закладами вимог належної з точки зору закону поведінки. Правосвідомість

на рівні індивіда є усвідомленням і відстоюванням своїх прав, визначенням і дотриманням відповідних обов'язків.

Право не може регулювати всі без винятку суспільні відносини, воно регулює лише найважливіші з точки зору держави стосунки. Решта суспільних відносин регулюється мораллю (а також звичками, традиціями, ритуалами, громадською думкою, які частково входять в мораль). Моральна свідомість є сумою правил суспільно схваленої поведінки індивідів. Вона охоплює дійсність у формі моральних норм — вимог, яких повинна дотримуватися людина згідно з суспільним і власним усвідомленням добра і зла. Вимоги моралі не мають підтвердження в певних установах чи закладах, вони підтримуються громадською думкою, владою звичаїв, усталеними нормами, оцінками суспільства і соціальних груп. Моральна свідомість на рівні суспільства — це ті вимоги, які приписуються індивіду і які він повинен виконувати в силу соціального обов'язку. Таким чином, суспільна мораль є способом адаптування до суспільного середовища, сферою суспільної необхідності. Але є й вища форма моральної свідомості, яка виявляє себе на індивідуальному рівні — моральність особистості. Моральність, що заснована не на зовнішніх вимогах суспільства, а на внутрішніх чинниках — совісті, співпереживанні, на власному усвідомленні добра і зла, — є проявом людської свободи.

Є дещо спільне між *філософією і релігійною свідомістю*. І релігія, і філософія спрямовані на усвідомлення граничних смислів людського буття, на пошук глибинної єдності і зв'язку людини з світовим універсалом. Але здійснюються ці цілі різними способами, різними шляхами. Так, філософія є теоретичним, поняттєвим міркуванням над проблемами сенсу людського існування. Це наближує її до науки. Але на відміну від науки, філософія слугує не лише цілям теоретичного пізнання, а, насамперед, цілям людського самовизначення в світі, цілям злагоди між людиною і світом її буття. Тому вищою цінністю філософського пізнання є мудрість, як переживання і усвідомлення істини, як особистісне осягнення смислів і значень існуючого, шляхів творчого саморозвитку людини. Релігія, спираючись не на знання, а на релігійну віру, вказує на духовно-практичні шляхи для осягнення і здобуття сенсу життя. Вона дає духовні орієнтири для подолання людиною своєї скінченності, для досягнення безсмертя, має свої специфічні форми усвідомлення і переживання єднання людини і світу.

Проблема вибору людських вчинків — це завжди проблема, що пов'язана зі свідомістю та особистістю. Проблема вибору досліджували представники екзистенціалізму. Людина може здійснювати вільний вибір власних вчинків. Обираючи вчинок людина усвідомлює себе, своє місце у світі, систему суспільних та власних цінностей, і обирає те, що з усього різномайття ціннісних орієнтацій вона вважає найціннішим.

Позбавити людину свободи обирати власні вчинки неможливо. Навіть в умовах примусу людина може обрати — зробити так, як від неї вимагають, або не зробити нічого. За таких умов це буде вибір між тим, слідувати людині інстинкту самозбереження, чи ні, але цей вибір все одно буде.

Свобода вибору дана людині лише тому, що у неї є свідомість. Поведінка тварини продиктована інстинктами, і не слідувати інстинкту тварина не може. В той час як людина, також маючи інстинкти може слідувати їм, а може і не слідувати. Можливість не слідувати інстинкту виникає у людини в зв'язку з наявністю свідомості.

Оскільки людина вільно обирає власні вчинки, все, що з нею трапляється, відбувається як наслідок її вибору. В зв'язку з цим у філософії екзистенціалізму виникає ідея проте, що людина сама обирає свою долю, свої вчинки і те, ким їй бути. Тому людина сама відповідальна за все, що відбувається в її житті з нею та всім, що її оточує.